

EUROINTEGRACIJOS POVEIKIS ŽMOGAUS SOCIALINEI RAIDAI: SOCIALINIO SEKTORIAUS VYSTYMO PERSPEKTYVOS IR MOKESČIŲ POLITIKA

Europos Sąjungos poveikis Lietuvai ir gerovės politika. Dėl tiesioginės ES įtakos Lietuvoje kuriama funkciškai nesubalansuota valstybė, kurioje pagrindinis dėmesys tenka tik viešosios politikos sritims, susijusioms su rinkos koregavimu. Šioms sritims atiteko didžiausia ES techninė pagalba ir nacionaliniai resursai.

ES kompetencijai nepriklausančios viešosios politikos srityse arba liko nereformuotos, dominuojamos siaurų interesų grupių interesų, arba neišplėtotos stokodamos tiek resursų, tiek dėmesio. Socialinio dialogo vaidmuo socialinės politikos formavime Lietuvoje išlieka gana ribotas dėl didelės socialinių partnerių galios asimetrijos bei tradicijų stokos. Lietuvoje buvo sukurta reguliacinė valstybė, kuri gali spręsti daugiausia ekonominės veiklos bei rinkos trūkumų problemas, tačiau negali išspręsti socialinių ir politinių problemų, kurios Vakarų Europoje buvo sprendžiamos gerovės valstybės pagalba.

Kol kas dabartinės socialinės ir ekonominės problemos nėra konceptualiai siejamos su gerovės valstybės egzistavimu Lietuvoje ir dėl to gerovės valstybės kūrimas neįgavo nei politinės, nei intelektualinės programos formų.

ES poveikis Lietuvos socialinei politikai plačiąja prasme buvo gana kontraversiškas. Viena vertus, ES, skatindama Lietuvos vyriausybės dėmesį *acquis* perėmimo ir ekonominio reguliavimo, ribojo Lietuvos gerovės politikos plėtrą apribodama jai skiriamus žmogiškus ir finansinius išteklius. Kita vertus, ES tam tikru mastu modernizavo Lietuvos socialinę politiką skatindama aktyvią darbo rinkos politiką bei dėmesį švietimui. Tačiau ribota socialinei politikai skiriamų lėšų apimtis riboja naujų instrumentų panaudojimo galimybes. Lietuva kartu su Rumunija tarp VRE valstybių mažiausiai perskirsto lėšų per biudžetą bei skiria lėšų socialinei apsaugai bei kitoms gerovės politikos sritims.

Narystė ES turėtų paskatinti Lietuvos dėmesį tradicinės gerovės politikos sritims. Lietuvoje netrūksta koncepcijų ir programų, susijusių su skurdo, socialinės atskirties plačiąja prasme mažinimu ar kitų gerovės paslaugų plėtojimu. Tiesiog joms neteikiamas reikiamas prioritetas ir resursai. O pastarieji ir toliau bus riboti – pirmaisiais ES narystės metais Lietuvoje jų prireiks finansinių srautų subalansavimui bei susikaupusių finansinių valstybės išpareigojimų, susijusių su kompensacijomis už žemę, nekilnojamąjį turtą bei indėlių gražinimu, realizavimas. Artimiausiu metu Lietuvai kyla iššūkis, susijęs su poreikiu plėsti gerovės politiką tiek apimties, tiek resursų, tiek jos turinio bei mechanizmų prasme.

Ekonomikos augimas ir žmogaus socialinė raida Lietuvai integruojantis į Europos Sąjungą. Remiantis įgyta reformų patirtimi galima pasakyti, jog be tinkamos ekonominės politikos strategijos, vargu ar verta tikėtis, kad ES narystė ir gaunama parama, padės sutvarkyti susikaupusias socialines problemas ir užtikrins visiems gyventojams daugiau gerovės.

Lietuva didelį dėmesį skiria stambių infrastruktūrinių projektų įgyvendinimui, akcentuodama investicinių integracijos proceso augimo potencialą. Tačiau investicijos, jei jos naudojamos neefektyviai, pačios savaime nesudaro prielaidų tvariam ekonomikos augimui.

Tvarus ūkio augimas pasiekiamas tik, jei pastoviai didėja ekonomikos našumas. 2000 – 2002 m. darbo našumas Lietuvos ekonomikoje padidėjo 16 %, 2003 m. jis sudarė 44 % ES vidurkio ir buvo mažesnis negu kitose naujose ES šalyse, išskyrus Estija ir Latvija. Šiuo metu konkurencingumo mažėjimas, darbo našumui atsiliekant nuo kitų šalių, yra kompensuojamas ribojant darbo užmokesčio augimą. 2000 – 2003 m. vidutinis realaus darbo užmokesčio augimo tempas šalyje sudarė tik 1,9 % ir buvo vienas mažiausių iš stojančių į ES šalių, nepaisant labai spartaus, didesnio negu 6 %, metinio ekonomikos realaus augimo tempo.

Lietuvos kainų lygio indeksas 2001 m. siekė 43 % ES vidurkio, nors prekių kainų indeksas buvo didesnis, o paslaugų kainų – mažesnis, atitinkamai 66 % ir 26 % ES vidurkio. Lietuvai integruojantis į bendrą Europos ekonomikos erdvę santykinai didesnis bus paslaugų kainų augimas. Tačiau Lietuvos įsijungimas į bendrą Europos ekonominę rinką nesudaro ekonominių prielaidų staigiam vartojimo kainų šuoliui. Didesnis atskirų prekių ar paslaugų kainų augimas gali būti nulemtas administraciniais sprendimais arba karteliniiais susitarimais tarp prekių ir paslaugų tiekėjų, jei bus vykdoma mažai efektyvi konkurencinė politika

Darant prielaidą, kad tapus ES nare, Lietuvos ekonomikos plėtra atitiks vidutines Airijos, Ispanijos, Portugalijos ir Graikijos ekonomikų augimo tendencijas, galima tikėtis, jog 2009 m. šalies BVP vienam gyventojui pagal perkamosios galios paritetą sieks apie EUR 14 tūkst. ir sudarys maždaug 60 % dabartinio ES vidurkio, tai yra augs 1,5 karto sparčiau negu pasiruošimo stojimui į ES laikotarpiu.

Lietuvos ekonominė strategija, tapus ES nare, bus sėkmingesnė tuo atveju, jei ji remsis tarptautiniu požiūriu svarbiais šalies privalumais. Šiuolaikinėje rinkoje pagrindiniu konkurenciniu pranašumu tampa ne prekės kaina, o jos kokybė, todėl verslas bus spaudžiamas peržiūrėti investicijų struktūrą, skiriant daugiau dėmesio nematerialioms investicijoms ir žmogiškojo kapitalo sukaupimui. Integracijos procesas lemia naujų, būdingų post-modernistinei visuomenei, Europos socialinių vertybių atsiradimą, kuris priklauso nuo paslaugų sektoriaus vaidmens ekonomikoje ir išsilavinimo lygio. Gyventojų grupėje iki 18 m. ES vidutiniškai mokslo siekia 71 % jaunuolių, o Lietuvoje - 84,3. Pastebimas Lietuvos atsilikimas nuo beveik visų būsimos ES narių, 25-64 m. amžiaus grupėje 2003 m tik 4,5 % šalies gyventojų toliau kelė savo kvalifikaciją, tai yra dvigubai mažiau negu vidutiniškai ES šalyse.

Palankesnės sąlygos pasinaudoti integracijos teikiamais privalumais objektyviai susidaro regionuose, kur didesnė dalis pridėtinės vertės yra sukuriama paslaugų srityje bei jaunimui ir keliantiems savo kvalifikaciją gyventojams, nes jų žinių lygis artimesnis bendros Europos socialinėms vertybėms.

Mokesčių našta Lietuvoje. Dabartinė viešųjų finansų būklė Lietuvoje yra nepalanki tolygiam šalies vystymuisi ir sėkmingai integracijai į ES. Svarbiausių mokesčių tarifai Lietuvoje, palyginti su ES narėmis ir šalimis - kandidatėmis į Europos Sąjungą, yra vidutiniški. Tačiau bendroji mokesčių našta, konsoliduotų valstybės pajamų santykis su BVP, Lietuvoje gerokai mažesnė, nei šalyse - kandidatėse ir ES šalyse. Šalyse - kandidatėse šis santykis 1995-2002 metais vidutiniškai buvo apie 42% (palyginimui, Vokietijoje apie 44 %). Tuo tarpu, Lietuvos valstybės pajamos (29,8% 2002 m.) yra labiau artimas NVS šalių vidurkiui (25,4%, 1995-2002 m.). Nepaisant šio didelio atsilikimo, Lietuvos valstybės pajamos santykinai toliau mažėjo pastaraisiais metais. Lietuvos valstybės dydis ekonomikoje yra neoptimalus. *Efektivi mokesčių našta*, yra nedidelė bei nominali ir faktinė mokesčių naštos skiriasi.

Nuo 1995 iki 2002 m. Lietuva vidutiniškai turėjo santykinai didelį 4% BVP bendrąjį biudžeto deficitą. Panašius deficitus turi tik NVS bei Lenkija, Vengrija ir Kroatija. Didžioji dalis Lietuvos biudžeto deficito yra *struktūrinė*. Per nepriklausomybės metų Lietuva dėl didelių biudžeto deficitų greitai sukaupe beveik 30% BVP bendrąją valstybės skolą. Valstybė akumuliuo didelį išiskolinimą už privataus sektoriaus pateiktas prekes ir paslaugas, kuris nėra eliminuotas iki šiol (Sveikatos draudimo fonde). Nepakankamos valstybės pajamos mažina socialinę gerovę. Lietuvai ateityje tapus Europos ekonominės ir pinigų sąjungos nare gerovės nuostoliai gali tapti dar didesni.

Mokestinės pajamos sudaro daugiau nei 90% valstybės pajamų, todėl nedidelį valstybės pajamų lygį sąlygoja mokesčių sistemos neefektivumas-mokesčių gausa, legalios mokesčių įstatymų "skylės" ir menkas gebėjimas kovoti su mokesčių vengimu.

Integrojantis į ES, Lietuvos vyriausybė turėtų kurti modernią vakarietišką "vidurio kelio" mokesčių sistemą, tiek perskirstomo BVP atžvilgiu, tiek mokesčių darbui ir kapitalui subalansavimo atžvilgiu. Valstybės pajamos turi užtikrinti cikliškai subalansuotą biudžetą, ilgalaikį ekonominį augimą, pakankamą socialinę paramą, integracinių procesų ir vidaus reformų finansavimą.

Lietuvos ir ES šalių gyvenimo lygio konvergencija: teorinės prielaidos ir ekspertų vertinimas. Akivaizdus gyvenimo lygio neatitikimas Lietuvoje ir ES valstybėse susijęs su labai skirtingais fizinių ir žmogiškąjį kapitalą lemiančiais veiksniais. Apytikriai apskaičiuota, kad likutinė fizinio kapitalo vertė stojančiose valstybėse sudaro apie dešimtadalį ES vidurkio. Tuo tarpu darbo jėga šiose valstybėse sudaro beveik trečdalį ES darbo jėgos. Gyvenimo lygio konvergencija priklausys nuo žmogiškojo ir fizinio kapitalo kainų konvergencijos tempo Lietuvoje ir kitose naujose bei dabartinėse ES valstybėse narėse.

Didindama intelektualių aukštos pridėtinės vertės produktų gamybą Lietuva turi galimybių šiame sektoriuje sukurti daug didesnes pajamas vienam gyventojui ir priartėti prie ES rodiklių.

Darbo kaina yra pagrindinė Lietuvos ir ES valstybių gyvenimo lygio konvergencijos varomoji jėga. 2000m. mėnesio darbo kaina Lietuvoje yra 8 kartus mažesnė už ES vidurkį. Lietuvoje minimalus darbo užmokestis buvo 125 eurai, t. y. didesnis už

minimalų darbo užmokestį Bulgarijoje, Rumunijoje, Latvijoje ir Slovakijoje. Lietuvoje perkamoji galia pagal jos minimalų darbo užmokestį yra tarp mažiausių ES narių ir šalių kandidačių.

Vartojimo išlaidų dydis ir jų struktūra yra svarbūs gyvenimo lygio konvergencijos tarp Lietuvos ir ES veiksniai. 2001 m. EUROSTAT'o tyrimų duomenys rodo, kad Lietuvos namų ūkių išlaidos maistui siekė 29,65 % vartojimo išlaidų, tuo tarpu ES šalyse – 11,75, JAV – 6 %. Palyginti su kitomis narystės ES siekiančiomis šalimis, Lietuvos namų ūkiai maistui skiria gana didelę vartojimo išlaidų dalį.

Nors Lietuvos gyvenimo lygio vertinimas rodo teigiamus pokyčius vartojimo išlaidų struktūroje, o namų ūkių išlaidų pasiskirstymas panašėja į ES šalių išlaidų struktūrą, atskirų gyventojų grupių vartojimo galimybės nėra vienodos. Mažiausias vartojimo galimybes turi žemdirbiai, jų namų ūkiuose vartojimo išlaidų dalis maisto produktams įsigyti yra pati didžiausia (58 %). Turtingiausio decilio vartojimo išlaidos, skaičiuojant vienam asmeniui, buvo 8,2 karto didesnės negu skurdžiausio

Vykstant ES plėtrai vartojimo išlaidų konvergencijos tempas tarp Lietuvos ir ES šalių neilgam gali sulėtėti, kadangi vartojimo kainų augimas gali būti spartesnis už pajamų augimą.

Lietuvoje vidutinė skurdo rizika padidėtų nuo 17 iki 38 %, jei nebūtų visų socialinių išmokų, ir tikrai iki 22 %, jei nebūtų pensijų. Socialinių transferų vaidmuo gyvenimo lygio konvergencijai tarp Lietuvos ir ES bus labai svarbus Lietuvoje, kaip ir kitose stojančiose šalyse. Lietuvai įstojus į ES socialinių transferų „galia“ ir jų gebėjimas išlaikyti pajamų saugumą didele dalimi priklausys nuo valstybės biudžeto sudarymo ir politinių sprendimų.

ES narystės siekiančiose šalyse vidutinis vienam gyventojui tenkantis BVP, apskaičiuotas pagal perkamosios galios paritetą, siekia tik 40 % ES vidutinio BVP. Dauguma ekonominių tyrimų rodo, kad vidutinė konvergencijos trukmė siektų apie 30 metų. Net ir pažangesnėms šalims, tokioms kaip Vengrija ir Lenkija, priartėti prie silpnesniųjų ES valstybių prireiktų dešimtmečių

Būstas: kokybė ir prieinamumas. Integruojantis į ES bus svarbu sukurti ES šalių lygi atitinkantį būsto modelį ir gyvenamosios aplinkos kokybę, sumažinti didelius regioninius būsto kokybės skirtumus bei išplėsti būsto pasirinkimo galimybes visoms socialinėms gyventojų grupėms.

Lietuva priklauso prie labiausiai privatizuoto būsto šalių Europoje. 95,2 % visų būstų yra gyventojų (fizinių asmenų) nuosavybė, Valstybei ar savivaldybėms priklauso 2,9 %. Danijoje, Švedijoje ir Suomijoje šio fondo lyginamoji dalis yra apie 15-20 procentų.

Tokia didelė privatizuoto būsto dalis turi ir neigiamus aspektus: neefektyvus esamo būsto naudojimas; daugiabučių namų atnaujinimo pirmajam etapui įgyvendinti reikėtų apie 8-9 milijardus litų, dažniausiai savininkai neturi galimybes finansuoti didelių būsto atnaujinimo išlaidų; labai maža socialinio būsto lyginamoji dalis. Šis

rodiklis Lietuvoje siekia tik 4 procentus ES vidurkis virš 20%. Didelę dalį pretendentų į socialinį būstą struktūroje sudaro jaunos šeimos (30,6 %), ir neįgalieji (16,4 %).

Lietuva išsiskiria žemu nuomojamo būsto sektoriaus išvystymu. Danijoje, Švedijoje ir Suomijoje nuomojamo būsto dalis siekia 30-45%, o Lietuvoje – tik 10 procentų. Tokia situacija mažina būsto pasirinkimo galimybes ir apriboja mobilumą. Palyginus būsto aprūpinimo komunaliniais patogumais rodiklius, matyti, kad Lietuva labiau atsilieka nuo ES. Kaimuose ir miesteliuose virš 50 procentų būstų šildoma krosnimis, juose nėra vandentiekio ir kanalizacijos.

Nepritaikytame būste (vagonėliuose, nepritaikytuose sodo nameliuose ir pan.) gyvena 0,04 % (1250) gyventojų, kurie priskirtini visiškiems benamiams. Tačiau savo būsto nuosavybės ar nuomos teise neturi ir gyvena su pažįstamais, tėvais ar giminėmis apie 5,6 % (73000) namų ūkių – 200,0 tūkst.